

Александр Лысенко

**НЕКОТОРЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ СТАЛИНСКОГО И ГИТЛЕРОВСКОГО
РЕЖИМОВ В ПЕРИОД ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ**

В статье очерчивается национальная политика сталинского и гитлеровского режимов и рассматривается проблема методологических подходов к ее изучению.

Ключевые слова: сталинский режим, нацистская доктрина, национальная политика, террор, репрессии, антисемитизм.

Отримано: 24.10.2014.

УДК 303.725.2:323.285

Тетяна Білецька

(Кам'янець-Подільський)

**МЕДІА-ТЕРОРИЗМ ЯК ОДИН ІЗ ПРОЯВІВ
СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ**

У статті здійснено спробу проаналізувати фактори виникнення та особливості прояву тероризму в умовах сучасного постмодерного суспільства. Зафіксовано особливості медіа-тероризму, виявлено причини його поширення.

Ключові слова: тероризм, медіа-тероризм, постмодерне суспільство, глобалізація.

На початку третього тисячоліття людство переживає один із найбільш складних і суперечливих етапів політичного розвитку, пов'язаних із зростанням загрози тероризму, що став одним із дієвих та ефективних методів боротьби політичних акторів за владу і вплив. Сучасний політичний тероризм є домінуючим фактором дестабілізації політичної ситуації в багатьох країнах та регіонах. Він суттєво відрізняється від тероризму попередніх періодів історії за масштабами, масовістю жертв, руйнівним впливом на суспільство. Реальною стала небезпека катастрофічних наслідків в результаті можливостей застосування терористами зброї масового знищення і використання ними інших досягнень техногенної ситуації.

Проблема тероризму завжди викликала активні наукові дискусії. Але тероризм в сучасній політичній реальності став явищем відносно новим, надзвичайно складним з точки зору теоретичного осмислення. На сьогодні сформовано багато теорій сучасного тероризму, водночас недосяжність єдиного розуміння даного феномену зумовлена різноманіттям причин і видів тероризму.

Не дивлячись на те, що терористичні методи використовуються дедалі частіше в політичній боротьбі, окремі аспекти тероризму потребують ґрунтового політичного аналізу. Не менш важливими у цьому контексті є також проведення порівняльного аналізу проявів сучасного тероризму, його детермінант, аргументацій і мотивацій цілей, методів та наслідків.

Сучасний тероризм коректує стереотипні уявлення про суб'єктів і об'єктів насилля, про технічні засоби агресії, про їх ме-

тоди та способи реалізації, в межах яких використовуються досягнення техногенної цивілізації. Як наслідок, зростає масштаб тероризму. Він вирізняється зростанням фінансових, матеріальних, інформаційних ресурсів, удосконаленням інфраструктури, можливістю проникнення в органи влади.

Тероризму як серйозній проблемі сьогодення приділили увагу низка вітчизняних та російських дослідників. Зокрема, В. Антипенко, Н. Афанасьєв, О. Бардін, Я. Дашкевич, К. Жаринов, П. Кабанов, К. Петров, М. Требін, В. Устінов та інші. Ними здійснено аналіз тероризму як соціально-політичного явища, розглянуто причинно-наслідкові зв'язки тероризму з розвитком суспільних відносин, вплив на його специфіку соціально-політичної, економічної ситуацій, зосереджено увагу на проблемах сутності та змісту тероризму, його ролі в сучасних геополітичних процесах.

Праці В. Бушанського, Е. Гайдука, В. Каверіна, В. Лунєва, Г. Морозова, Ю. Федорова присвячені аналізу основних форм сучасного тероризму та процесу трансформації терористичної боротьби, дослідженню мотивів дій терористів, а також світоглядного, соціального, психологічного коріння тероризму.

Із соціально-філософських позицій тероризм аналізують такі дослідники як: Є. Грицай, Е. Дубко, А. Дугін, С. Ільїнська, О. Кравицька, Б. Харахаш, А. Яцько.

Досить глибокий аналіз феномену тероризму як форми політичної боротьби та причин поширення цього явища в сучасному світі здійснено у роботах західних науковців, зокрема: А. Камю, Б. Хоффмана, Ч. Джонсона. Ці науковці акцентують увагу на концептуалізації ролі держави у виникненні та реалізації сучасного тероризму, впливі політико-економічних процесів на зміст і спрямованість терористичної діяльності. Специфікою даних робіт є концентрація уваги на проблемі розвитку тероризму в умовах індустріального та постіндустріального суспільств. При цьому залишаються недостатньо вивченими сучасні форми тероризму, серед яких медіа-тероризм.

У зв'язку із появою нових каналів, що забезпечують інтенсивне поширення інформації, ЗМІ стали дієвим суб'єктом міжнародної політики і терористичної діяльності в сучасному постмодерному суспільстві.

Якщо журналісти роблять рекламу терористам неумисно, то останні розглядають її як одну з цілей теракту, хоча перед громадськістю терористи намагаються постати, насамперед, як виконавці певного надзавдання: зміни існуючого ладу, створення національної держави, помсти за кривду співвітчизників тощо. Але, насправді, сам теракт не призводить до досягнення цілей. Часто це лише привід для демонстрації терористами своїх вимог і можливостей. Слідом за самим терактом, зазвичай, його організатори, натхненники і виконавці, публічно «беруть відповідальність» за його здійснення і оголошують, в ім'я чого організовано теракт, а також іноді умови його припинення. Тим самим, навіть не досягаючи яких-небудь значних, головних цілей, вони реалізують цілі

промійні: організація стає більш відомою і «авторитетною», про неї говорять, з нею починають рахуватися. Саме такою «рекламною» логікою керувалася, наприклад, есерівська партія в Росії, за вказівкою якої усі акції Бойової групи партії включали свого роду «підпис» (ініціали «БГ» на кинджалі, дверцятах карети тощо). Заради подібної «реклами» терористи часом поспішають «взяти на себе відповідальність» навіть за не здійснювану ними акцію¹.

Заради справедливості, варто зауважити, що ЗМІ можуть, у залежності від обставин, виступати як посібниками терористів, так і антитерористичним чинником. С. Кара-Мурза влучно зазначив, що в СРСР тероризм успіху не мав (хоча теракти і мали місце) здебільшого тому, що його цілі були недосяжними.

Але відзначимо, що пропаганда своїх ідей і способу діяльності – лише один із аспектів інформаційної війни терористів з існуючим суспільним ладом. Більш небезпечним за наслідками є використання терористичними організаціями «інформаційної зброї» з метою дестабілізації суспільного порядку, державного управління, породження страху, паніки, примусу піти на поступки терористам, капітулювати перед ними. Для досягнення цього активно використовуються спеціальні інформаційні операції, якими супроводжується вчинення терактів.

Демонстрація катастрофічних результатів терактів через ЗМІ (зокрема, контрольовані терористами) значно посилюють ефективність самих актів насильства; гаєс, що піднімається в деяких ЗМІ щодо даних подій, повтори одних і тих самих жахливих епізодів, об'єктивно сприяють досягненню цілей тероризму: залякуванню населення і влади та прийняттю відповідними посадовими особами і органами необхідних терористам рішень. Такі акції є різновидом спеціальних інформаційних операцій (CIO) і їх прийнято називати операціями, що спрямовані проти суб'єктів, які ухвалюють рішення (СУР). Класичним проведенням подібної операції є теракт 4 березня 2004 р. в Іспанії, що призвів до відмови цієї держави брати участь у військовій операції в Іраку².

Аналізуючи подібні факти, окремі спеціалісти розцінюють їх як появу нового виду тероризму – інформаційного. Останній можна визначити як прямий вплив на психіку і свідомість людей з метою формування потрібних думок і суджень, які певним чином спрямовують поведінку людей.

На практиці під інформаційним тероризмом завжди розуміють такий насильницький пропагандистський вплив на психіку, який не залишає для людини можливостей для критичної оцінки отримуваної інформації. Як правило, це відверто тенденційна інформація, яка досягає своєї мети не за рахунок якості маніпулятивного впливу, а за рахунок її об'єму. Окрім використання офіційних засобів масової інформації, інформаційний тероризм спирається на поширення певного типу чуток.

Інформаційний тероризм породжує у громадян жах, непевність, недовіру до влади, дестабілізує і провокує владу на прийняття неадекватних відповідних заходів для окремих актів тероризму

без комплексної оцінки причин їх скоєння. Подальше життя суспільства протікає в психологічній атмосфері пригніченості, напруженості, у громадян створюється враження про бездіяльність правоохоронних органів і особисту незахищеність. Тим самим порушується нормальний ритм життя, діяльність організацій, установ, підприємств. Останнє веде до погіршення ситуації в економіці, соціальній сфері, розпочинається паніка, безлад, анархія.

Суб'єкт тероризму здійснює теракт, обравши «точку» максимально ефективного впливу. Роль резонатора виконують, як правило, електронні ЗМІ, для яких повідомлення про теракти стали останнім часом однією з найприбутковіших і престижних форм діяльності. Аудиторія тероризму – це телеаудиторія, оскільки останній пропонує для телебачення ідеальну «картинку»: сюжетну напругу, сильні емоції, ірраціональну тривогу тощо³.

Здійснений у точці резонансу і широко трансльований ЗМІ, теракт стає власністю «аудиторії тероризму», тобто тих людей, для яких дані про теракт є підставою для зміни власної позиції або поведінки у бажаний для терористів бік. Цю аудиторію можна умовно поділити на дві підгрупи:

✓ референтна група тероризму, тобто та частина громадськості, яка співчуває терористам і розцінює конкретний теракт як привід для звернення громадської уваги до соціальних проблем, що породжують дані негативні явища. Головне завдання референтної групи – доводити до відома властей вимоги терористів не в якості таких, а трансформованих в побажання (вимоги) стривоженої терором громадськості;

✓ віктимізована група тобто ті, хто усвідомлює теракт як безпосередню загрозу своєму життю і, не постраждавши безпосередньо від нього, відчуває себе усе ж його жертвою. Саме ця група і є об'єктом залякування, яке може довести її до паніки і хаотичних дій, іноді навіть до приєднання до референтної групи у вимогах піти на поступки терористам.

Окрім цього, для аудиторії тероризму можна виділити ще одну групу – світове співтовариство, яке повинно, отримавши повідомлення про теракти, усвідомити вимоги терористів як міжнародну проблему, що призводить, в свою чергу, до втручання у внутрішні справи держави – адресата терору. Останнім часом помітно, що саме на міжнародне співтовариство розраховують діячі «світового підпілля», вбачаючи більше ефекту в тиску на владу не «знизу», а «зверху». Можливість такого варіанту обумовлена, по суті, гарантованою наявністю тієї чи іншої геополітичної сили, якій вигідно послаблення держави, що стає жертвою тероризму⁴.

Саме завдяки тиску резонансного середовища, а не від безпосереднього «фізичного» впливу терактів, влада зазвичай буває змушена йти на поступки терористам, по суті визнаючи за ними право «політичного суб'єкта», що в свою чергу, фіксує включення механізму «зворотного зв'язку»: на своє «повідомлення» терористи отримують потрібну їм відповідь – пряму чи непряму політичну легітимізацію їх дій.

Вище зазначалося, що головною метою теракту є здійснення програмованого психологічного впливу. Але ареал поширення такого впливу може бути різним: від тероризування однієї людини, групи людей (жителів будинку, вулиці, міста), представників етнічної спільноти до населення країни або й групи країн. Особливість тероризму постмодерного суспільства полягає в тому, що терористичні організації все частіше переходять від впливу на конкретні, локальні групи людей до «атак» на психологічні основи стабільності людської цивілізації взагалі. Досягти цього вони намагаються шляхом руйнування складових соціальної міфології – певних символів, актуальних для переважної кількості сучасних культур.

Специфіка сучасного тероризму як глобального соціально-го явища, яке проявляючись на ранніх етапах свого історичного буття, як символічне дійство спрямоване проти пануючого ладу в окремій країні, а відтак і проти самого державного апарату даної країни, як особливої суспільної установи полягає у тому, що на межі тисячоліть тероризм дещо змінив об'єкт символічної деструкції. В якості останнього відтепер виступає держава як така у всесвітньому розумінні, тобто як необхідна і загально визнана суспільно-регулятивна установа.

Поширення подібних настроїв у суспільстві свідчить про культивування в ньому «кримінальної культури». Це обумовлено низкою чинників, головним з яких знову ж таки є інформаційний. На сьогодні стає очевидним, що терористичні методи починають масово застосовуватися в суспільстві на всіх рівнях. Такий стан речей, вважаємо, є наслідком демонстрації ефективності тероризму як соціальної практики.

Стосовно сучасного постмодерного суспільства, окремі фахівці ведуть мову про виникнення, так званої, соціальної «піраміди тероризму», що має своєю основою широке поширення у повсякденному житті людей терористичних і квазітерористичних способів дії, а вершиною – транснаціональне терористичне співтовариство.

Головним елементом даної терористичної системи є терористичні організації і групи – добре зорганізовані, що мають свої цілі й стратегію, структури, для яких тероризм є основною формою діяльності. Саме ці структури здійснюють контрлегітимне насильство, яке можна назвати первинним тероризмом, оскільки саме воно задає взірець дії для усіх інших форм терору.

Поряд з первинним тероризмом дуже швидко виникає вторинний тероризм, у межах якого за допомогою терористичних методів здійснюється приватне, нелегітимне насильство. Цей вторинний тероризм (тобто використання методів тероризму кримінальними угрупованнями) низка фахівців пропонує вважати також різновидом тероризму. Примітно, що цей тип терористичної діяльності формується, насамперед, під впливом, знову ж таки, інформації ЗМІ про ефективність акцій первинного тероризму. Вторинний тероризм поширюється більш широко, оскільки для його виникнення не потрібна ситуація соціального конфлікту, обов'язкова для тероризму первинного⁵.

Зв'язок терористичних і кримінальних структур останнім часом дедалі частіше привертає увагу політиків, правоохоронців і науковців, як одна з проблем, що згодом може вилитись у суттєву загрозу суспільній безпеці. Виходячи з цього, окремі науковці пропонують ввести в обіг нове поняття для характеристики такого явища – «кримінальний тероризм». Проте є й противники такого підходу, які зауважують на несумісності терористичної і загальнокримінальної діяльності. Основна розбіжність, вважають вони, полягає в обмеженні тероризму виключно політичною сферою.

Водночас організовані злочинні групи часто вдаються до терористичних дій, з метою залякати конкурента, представників правоохоронних структур або громадськості, а також для забезпечення жорсткої дисципліни в своєму середовищі. Насильство, терор і корупція – це постійна тактика, яку використовують транснаціональні злочинні організації з метою самозахисту, створення найкращих умов для отримання прибутків і розвитку свого кримінального промислу. Хоча здебільшого подібні прояви терору відбуваються у межах злочинного середовища або мають місце в контексті протидії намаганням правоохоронних структур завдати удару по злочинній організації, окремі злочинні угруповання вдаються до терактів і суто політичного характеру, щоб шляхом залякування впливати на державну владу з метою зміни її політики, надання поступок злочинним організаціям, звільнення їх членів, які знаходяться під вартою.

Та навіть не маючи політичного забарвлення, тероризм, який не переслідує політичних цілей, в процесі розширення своїх масштабів зазвичай проникає в політичну сферу суспільних відносин. Це, в свою чергу, детермінує падіння авторитету влади в очах широких верств населення з огляду на неспроможність держави протидіяти проявам тероризму, розладах механізму управління, забезпечення правопорядку, дестабілізації обстановки, деформації громадської моралі, поширенні ідеології насильства в суспільстві тощо.

Те, що прийнято називати тероризмом кінця ХХ ст., докорінно відрізняється від попереднього етапу (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Різницю можемо простежити в площині співвідношення політично й економічно мотивованих терористичних актів. «Економізація» сучасного тероризму обумовлена не прагненням до знищення економічної нерівності в інтересах усього товариства, як було на зорі тероризму, а зовсім навпаки – закріпленням або досягненням такої «нерівності» на свою користь у конкурентній боротьбі численних злочинних формувань⁶.

Окремі дослідники розглядають терор як метод керування соціумом за допомогою залякування цього суспільства в цілому, а сучасний тероризм – як дуже вигідний бізнес. Той факт, що результати терористичної діяльності можуть суттєво впливати на курс цінних паперів біржі, стимулювати попит або навпаки – викликати його падіння на певні товари, послуги, врешті-решт становити загрозу розвитку економіки в регіоні, країні, – даний

факт не міг не зацікавити (і події останніх років цьому яскраве підтвердження) лідерів світового бізнесу, особливо представників потужних транснаціональних корпорацій, які в терористах вбачають перш за все ефективний засіб забезпечення своїх інтересів, зокрема в конкурентній боротьбі. У цьому зв'язку атака на хмарочоси-близнюки ВТЦ може розцінюватися як посягання на символ торгівельно-економічної могутності США.

Події 11 вересня завдали суттєвого удару економіці США, зокрема щодо авіаперельотів, туризму, готельного бізнесу. Тут знову спостерігаємо поєднання терористичних ударів з використанням руйнівної «інформаційної» зброї. На думку відомого економіста Бенджамена Зичера, найбільший збиток тероризм завдає, не ушкоджуючи або знищуючи майно, а створюючи атмосферу страху і непевності.

Дії ісламістів обійшлися економіці Алжиру в 16 млрд. доларів у 1996–2001 рр. Після того, як палестинські терористи провели серію терактів у Кенії, країна зіткнулася з такою проблемою, як відтік іноземних туристів. До речі, Кенія заробляла на туристах близько 500 млн. у рік. А після терактів збитки туристичній індустрії склали 1 млн. у добу. Аналогічні процеси були відзначені в Індонезії після теракту на острові Балі.

Мабуть, справедливим є твердження, що саме активність баскських терористичних угруповань служить причиною того, що країна басків залишається економічно найменш розвинутою областю Іспанії. Показники економічного зростання в ній на 10% нижчі, ніж у середньому в Іспанії. У Колумбії, де активно діють декілька терористичних угруповань, іноземні інвестиції стали рідкістю, а рівень життя населення на 45% нижче, ніж в середньому у Латинській Америці. В Ізраїлі в 2000–2002 рр. від рук терористів загинули 606 осіб і приблизно 4,5 тисячі поранені. Від повсякденних атак арабів постраждав, насамперед, туризм. За підрахунками банку Ізраїлю, за останні роки терористи завдали країні збиток у розмірі 4% ВВП⁷.

Тому, безвідносно до спрямованості, масштаби терористичної діяльності можуть обумовлювати наслідки політичного характеру. Більше того, в результаті демонстрації ефективності тероризму як соціальної практики, терористичні методи починають активно використовуватися у різних сферах суспільного життя.

Ще одним наслідком діяльності ЗМІ є поширення «терористичної поведінки», тобто трансляції терористичних методів, які провокують кримінальну активність – вибухи, захоплення заручників, шантаж тощо. Яскравим прикладом такої терористичної поведінки є злочини-імітації з так званим «білим порошком», що мали місце після «атаки» 11 вересня 2001 року. Не виключено, що здійснюючи біологічну атаку на США, її організатори розраховували на ініціювання тим самим подібних проявів з боку інших терористичних організацій, злочинних груп, окремих асоціальних або й просто психічно хворих особистостей. Побічно це підтверджується розкритими фактами «жартів» з фальшивим білим по-

рошком, хибних анонімних попереджень про сховану деінде вибухівку тощо. Кількість таких злочинів-імітацій різко зросла після теракту у Нью-Йорку 11 вересня 2001 року.

З того ж розряду і так званий «телефонний», «комп'ютерний» (коли йдеться про випадки імітацій, а не самих злочинів) тероризм та інші можливі прояви терористичної поведінки⁸.

Символи держави чи системи, на сьогодні, не останні стосовно терористичного посягання. Існує ще один терористичний напрямок, який називають антисистемним. Він заперечує сучасне суспільство, цивілізацію (а не лише державу) і оголошує йому війну з метою наблизити Апокаліпсис і Судний День. Це тероризм груп сектантського характеру типу «АУМ сірріке» або самітників на кшталт Тімоті Маквея, а також низки вкрай фанатично налаштованих ісламських або й інших релігійних терористичних груп. Характерна особливість цієї течії тероризму – досягти якомога більшої кількості жертв. Ця особливість суттєво відрізняє діяльність традиційних терористичних організацій соціального напрямку і груп нового «постмодерністичного тероризму». Якщо в основі терористичних акцій лежать релігійні чинники, мотиви сприяння Апокаліпсису, руйнації технічної цивілізації, то застосування зброї масового ураження може здаватися логічно виправданим. Доктрина секти «АУМ сірріке», наприклад, фіксує, що вбивство допомагає і жертві, і вбивці знаходити порятунок. Ті, хто вірить у настання Судного дня, вважають, що чим раніше наступить царство Антихриста, тим швидше буде зруйнований продажний світ, восторжествують нові небеса. З цього погляду все дозволено, зао перетворюється в добро.

Варто зауважити, що і теракт 11 вересня 2001 р. певні представники мас-медіа намагалися подати як подію есхатологічного характеру, принагідно відшукавши і цитуючи відповідний катрен Нострадамуса. Це ще одна прикмета тероризму цивілізації третьої хвилі, в основі якого все частіше покладені не стільки об'єктивні економічні і політичні чинники, скільки інформаційна уява, що черпає натхнення із самих екстравагантних ідеологічних і релігійних джерел⁹.

Отож, можемо констатувати, що саме завдяки вмілому і планомірному використанню ЗМІ, взяттю на озброєння і впровадженню в практику своєї діяльності спеціальних інформаційно-психологічних технологій, міжнародним терористичним організаціям вдалося глобалізувати феномен тероризму, який на сьогодні вийшов за межі вузько-політичних, національних, релігійних рухів і набув статусу загальнолюдської загрози.

Примітки:

1. Актуальные проблемы Европы. Европа и США перед вызовом терроризма : сб. научных трудов / ИНИОНРАН. Центр науч.-информ. ис-след. глобал. и регионал. пробл. Отд. Зап. Европы и Америки ; ред.-сост. А.К. Субботин. – М., 2003. – 203 с. (Актуал. проб. Европы) / редкол.: Т.Г. Пархалина (глав. ред.) и др.; 2003; №1). – (Европа. XXI в.). – С. 48.

2. Морозов Г.И. Международный терроризм / Г.И. Морозов // США: экономика, политика, идеология. – 1997. – №11. – С.67.
3. Федоров Ю. Глобальная паутина террора / Ю. Федоров // Международная жизнь. – 2003. – № 3. – С.56.
4. Устинов В.В. Обвиняется терроризм / В.В. Устинов. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – С.228.
5. Нетаньяху Б. Война с терроризмом: Как демократии могут нанести поражение сети международного терроризма / Б. Нетаньяху ; пер. с англ. – М. : Альпина Паблишер, 2002. – С.114.
6. Кабанов П.А. Политический терроризм: причины и некоторые меры предупреждения / П.А. Кабанов // Следователь. – 1999. – №31. – С.36.
7. Александров В. Глобализм, антиглобализм, терроризм / В. Александров, А. Исаков // Обозреватель. – 2003. – №3. – С.19.
8. Антипенко В.Ф. Борьба с современным терроризмом. Международно-правовые подходы / В.Ф. Антипенко. – К. : Национальная библиотека им. В.И. Вернадского; Изд-во «ЮНОНА-М», 2002. – С.116.
9. Ляхов Е.Г. Политика терроризма – политика насилия и агрессии / Е.Г. Ляхов. – М. : Международные отношения, 1987. – С.67.

Tetyana Biletska

**MEDIA TERRORISM AS A MANIFESTATION
OF MODERN TERRORISM**

The author of the article attempts to analyze the factors of terrorism and its features in today's postmodern society. Features of Media-terrorism are recorded. The reasons of its expansion are revealed.

Key words: terrorism, media terrorism, postmodern society, globalization.

Татьяна Билецкая

**МЕДИА-ТЕРОРИЗМ КАК ОДНО ИЗ ПРОЯВЛЕНИЙ
СОВРЕМЕННОГО ТЕРРОРИЗМА**

В статье сделана попытка осуществить анализ факторов возникновения и особенностей проявления терроризма в условиях современного постмодерного общества. Зафиксированы особенности медиа-терроризма, обозначены причины его распространения.

Ключевые слова: терроризм, медиа-терроризм, постмодерное общество, глобализация.

Отримано: 22.12.2014.